

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

УДК 340

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.37.184839>

І. В. Борщевський, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: tibalt_z@ukr.net

О. Д. Гринь, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: okgrin2010@gmail.com

ПРАВОВИЙ ДОСВІД В ЮРИДИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Наукова стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів категорії «правовий досвід», яка є мало досліджуваною у сучасній юридичній науці, проте чітке розуміння його поняття вельми необхідно в силу підвищеної наукової та практичної значущості. Відповідне висвітлення знайшла також роль правового досвіду у юридичній діяльності як галузі застосування професійної праці юристів. Беручи до уваги проведення аналізу взаємозв'язку та впливу правового досвіду на юридичну діяльність, слід зауважити відсутність у сучасній загальнотеоретичній юриспруденції наукових розробок стосовно цієї проблеми. Загалом, на підставі вивчення спеціальної літератури, а також зарубіжного досвіду сформульовані пропозиції щодо удосконалення окремих видів юридичної діяльності, а також отримання відповідних професійних навичок, які відіграють велике значення у здійсненні юридичної діяльності взагалі.

Ключові слова: правовий досвід, юридична діяльність, юридична практика, правотворча діяльність, правозахисна діяльність.

Постановка проблеми. Загальнотеоретична юриспруденція зокрема та сучасна юридична наука взагалі використовують потужний усталений категоріальний апарат, який використовується у проведенні теоретичних досліджень. Однак слід враховувати, що в юридичній науці існує постійна потреба, з одного боку, розробки існуючих термінологічних понять, з іншого – заснування нових правових категорій та теоретичних юридичних конструкцій, які у подальшому мають стати суттєвим засобом проведення наукових досліджень у правовій сфері.

Правовий досвід відіграє важливу роль в успішному правовому регулюванні суспільних відносин і здійсненні юристами-професіоналами, а також іншими громадянами, їх об'єднаннями та організаціями різних видів юридичної діяльності, що безпосередньо мають певне відображення на стані законності та правопорядку в державі. Не маючи достатніх юридичних знань, навичок, а також умінь, суб'єкт не може ставити перед собою будь-яких цілей, усвідомлено прогнозувати необхідні результати діяльності, стабільно й ефективно їх виконувати, удосконалювати засоби, методи, а також прийоми правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, засвоєння юридичного досвіду є важливою передумовою здійснення суб'єктами юридично значущої поведінки.

Функціонування правової системи будь-якого суспільства неминуче пов'язано з накопиченням правового досвіду, придбаного в процесі тієї чи іншої юридичної діяльності. Засвоєння правового досвіду є важливою передумовою здійснення суб'єктами

юридично значущої поведінки, а також має позитивний вплив на удосконалення їх професійного рівня.

У сучасній юридичній науці серед вчених-юристів, які займаються загальнотеоретичними дослідженнями, поки не вироблено єдиного поняття правового досвіду, проте його чітке розуміння вельми необхідно в силу підвищеної наукової та практичної значущості.

Сучасний розвиток України характеризується суттєвими змінами у всіх сферах суспільного життя, зокрема це має деяке відношення до розвитку правової сфери. В рамках права формулюються перспективні цілі, позначаються завдання і засоби по їх досягненню. Досить суттєвим стає вдосконалення не тільки сучасної юридичної науки, але й юридичної діяльності зокрема. У зв'язку з цим стає актуальним дослідження теоретичних аспектів правового досвіду, його взаємозв'язок і значення у деяких видах юридичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на очевидну значущість використання категорії «правовий досвід» в рамках юриспруденції, вона практично відсутня у науковій літературі. В сучасний період існує всього декілька наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів, які безпосередньо присвячено теоретичній розробці правового досвіду. Перш за все, слід назвати роботи: французького соціолога Г. Д. Гурвіча; теоретиків права Ю. П. Боруленкова, О. В. Тимофєєва, В. М. Карташова, Т. Ю. Кулапової, С. М. Скуріхіна, С. А. Софронової, філософа права Г. М. Давлетшиної та ін.

Перші дослідження юридичного досвіду зустрічаються в роботах таких філософів-правознавців, як Ф. Жені, Е. Леві, Л. І. Петражицького, М. Оріу.

Методологічні та теоретичні аспекти юридичної діяльності досліджували С. Д. Гусарев, Б. В. Шагієв, Г. Канторович, Л. Фрідмен, Д. Шапченко та інші дослідники.

Мета статті – системне теоретичне дослідження категорії «правовий досвід» шляхом аналізу його поняття, ознак та впливу на юридичну діяльність, з урахуванням окремих її видів.

Виклад основного матеріалу. В умовах побудови сучасної правової держави діяльність законодавців не завжди забезпечує ефективне та своєчасне нормативно-правове регулювання суспільних відносин, що обумовлено цілим рядом об'єктивних і суб'єктивних причин (наприклад, інтенсивним розвитком суспільних відносин, недосконалістю законодавчої технології і т. ін.). Тому з метою розвитку, а також повноцінного функціонування правової системи суспільства необхідний засіб оперативного усунення прогалин, протиріч та інших недоліків в праві, в якості якого може й виступати юридичний досвід.

Як зазначає В. Л. Кулапов, надалі постулати перших дослідників юридичного досвіду стали підставою теорії «живого права» соціологічної школи права, згідно з якою «право втілюється не в природних правах і не в законах офіційної влади, а в реалізації правових приписів. Право, на відміну від закону, знаходиться в сфері суцього, а не належного. На думку представників даної школи право включає в себе юридичні дії, юридичну практику, правопорядок, застосування законів та інше» [1, с. 126].

Представники даних напрямків юридичної думки, незважаючи на інший підхід до праворозуміння, підкреслювали важливість юридичного досвіду. Так, зазначивши крайність даної позиції, Р. Ієрінг стверджував, що «право – це жива сила, яка формується в результаті боротьби інтересів і узагальнення історичного досвіду» [2, с. 15-16].

Під юридичним досвідом Г. Д. Гурвич розумів «один з видів безпосереднього колективного досвіду, особливу форму інтегрального досвіду, в рамках якого сприймається як духовне, так і чуттєве, і який протиставляє себе всіякому конструктивному і розумовому досвіду, і особливо науковому досвіду. У повсякденному досвіді юристів, суддів і працівників суду, позивачів і всіх інших зацікавлених у розгляді справи осіб виявляється у потенційній формі безпосередній юридичний досвід як несвідома основа всього того, що вони говорять і роблять» [3, с. 261].

У сучасній юридичній науці В. М. Карташов розглядає досвід як «найважливіший компонент практики, який являє собою колективну, надіндивідуальну соціально-право-

ву пам'ять, що забезпечує накопичення, систематизацію, зберігання та передачу інформації (знань, умінь, оцінок, підходів і т.д.), що дозволяє фіксувати і в певній мірі відтворювати весь процес діяльності або окремі його фрагменти» [4, с. 120].

Інший дослідник, А.В. Тимофєєв визначив юридичний досвід як «сформовану і збережену в цілях подальшого відтворення системно організовану інформацію, отриману на основі сприйняття суб'єктами юридично значущої поведінки або в результаті їх соціальної комунікації, нерозривно пов'язану з мовою і чуттєво-емпіричним відображенням властивостей і відносин об'єктів правової системи суспільства, засвоєння якої значною мірою визначає можливість здійснення, зміст та ефективність будь-якої майбутньої юридичної діяльності, а також є необхідною умовою пізнання правової дійсності» [5, с. 34].

Зазначена категорія володіє наступними характерними рисами:

1. Правовий досвід, як вважає В. М. Карташов, є «невід'ємною частиною національної правової системи кожного суспільства. Правова система являє собою конкретно-історичну сукупність пануючої правової ідеології, права і юридичної практики» [4, с. 24]. Юридична практика відіграє важливу роль в правовій системі, так як «реальне життя законів», показує, наскільки ефективна і досконала діюча в державі правова система, повідомляє про збої в її функціонуванні, пропонує шляхи усунення недоліків [6, с. 181].

У свою чергу, юридична практика – це діяльність компетентних суб'єктів щодо прийняття (тлумачення, використання і т. д.) юридичних приписів, взята у єдності з накопиченим соціально-правовим досвідом. Тобто, згідно з загальновизнаною точкою зору, юридична практика є сукупністю юридичної діяльності та соціально-правового досвіду.

2. Правовий досвід – це інформація, укладена в знаннях. Саме слово «досвід» означає сукупність знань і практично засвоєних навичок, вмінь [7, с. 167]. Юридичні знання на думку В. М. Карташова – «це результат юридичного пізнання, істинність якого стає зрозумілою в процесі практичної діяльності» [8, с. 128].

3. Правовий досвід є знання про підсумки юридичної діяльності, під якою в теорії права розуміють опосередковану правом трудову, управлінську, державну діяльність компетентних органів, яка націлена на виконання суспільних завдань і функцій, а також задоволення тим самим як громадських, групових, так і індивідуальних потреб та інтересів [9, с. 31].

Юридична діяльність обмежена процесом створення і реалізації права, в силу чого, до неї не можна віднести фактичну діяльність по виконанню юридичних зобов'язань в конкретних правовідносинах. Її об'єктом є соціально значимі відносини, на регулювання яких вона спрямована. Предмет виражається в створенні конкретних правовідносин.

4. Правовий досвід – це колективне знання. Погодимось з думкою В. М. Карташова, який стверджує, що «правовий досвід, який накопичується є сукупним продуктом спільної діяльності, так як юридична діяльність здійснюється за допомогою співпраці її суб'єктів» [4, с. 122]. Однак ще Г. Д. Гурвич справедливо зазначив, що «колективний характер всього юридичного досвіду не призводить з необхідністю до колективності всіх елементів цього досвіду. Можна в рамках колективу відчувати, спільно визнавати і індивідуальне право. Виходячи з колективності юридичного досвіду, робити висновок про необхідну колективність всього права, що переживається в такому досвіді, означає робити очевидну логічну помилку» [3, с. 271].

5. Правовий досвід – це знання про підсумки юридично значимої діяльності, що узгалянені у відповідній якості. Інформація про одиничний результат досвідом не може бути. У такого роду відомостях присутня істотна частка суб'єктивізму. У них неможливо простежити тенденції та ін.

6. Правовий досвід як визначає В. М. Карташов, «формально відбивається в правоположеннях, під якими розуміються досить усталені, вироблені в ході багаторічної практики розпорядження загального характеру, які акумулюють соціально-цінні та стабільні фрагменти тієї чи іншої практичної діяльності. Правоположення, в свою чергу, можуть бути правотворчими і правозастосовчими» [4, с. 126].

7. Правовий досвід містить знання, що відображають узагальнену минулу діяльність, і націлені на майбутню. Мета формування правового досвіду – його вивчення і облік його особливостей в подальшій юридичній діяльності уповноважених на те суб'єктів.

8. Правовий досвід може бути позитивним і негативним, так як отримані знання є своєрідним синтезом як помилок, так й омани, і досягнень у вирішенні соціально значущих проблем.

9. Правовий досвід формується шляхом утворення та накопичення інформації. Формування юридичного досвіду відбувається неминуче, незалежно від волі суб'єктів юридичної діяльності. Подальше ж використання і облік інформації, що міститься в ньому, залежить від волевиявлення відповідних суб'єктів.

10. Юридичний досвід – це частина правової культури суспільства. Він містить в собі інформацію про ступінь прогресивності юридичної діяльності, що є структурним елементом правової культури.

Отже, правовий (юридичний) досвід як елемент правової системи суспільства і частина правової культури – це узагальнені колективні знання, що виражаються в правоположеннях, які становлять сукупний результат здійсненої матеріально-перетворюючої юридичної діяльності, який використовується для пізнання правової дійсності і збалансованого задоволення сучасних суспільних і індивідуальних інтересів. Найчастіше юридичний досвід ототожнюють з такими суміжними категоріями, як «правова традиція», «правова закономірність», «правовий звичай», «правова практика» від яких його слід чітко відрізнити [10, с. 19-21].

В процесі проведення аналізу впливу правового досвіду на окремі види юридичної діяльності, необхідно зробити акцент на правотворчій діяльності та правозастосуванні. Так, вітчизняна юридична література, вважає Т. О. Дідич, «характеризується наявністю різновекторних дискусійних підходів до розуміння феномену правотворення». При цьому автор зазначає, що «творення права є особливий різновид юридичної практичної діяльності, який має творчий інтелектуальний характер та пов'язаний з розробкою, обговоренням, прийняттям та введенням в дію правових норм у вигляді форм (джерел) права, що обумовлений рівнем суспільного розвитку та забезпечує пропорційну залежність між потребами суспільства та адекватним якісним рівнем законодавчої бази» [11, с. 91-92].

Безумовно роль правового досвіду у правотворчій діяльності велика, що обумовлюється розробкою та удосконаленням правових норм, крім того, більшого значення має правовий досвід правотворців, а не правовий досвід, що набувається у процесі правотворчості.

Поняттю правозастосування присвячено праці багатьох науковців. При цьому використовуються різні категорії, які досить часто пропонується вважати взаємозамінними. О. Ф. Скакун визначає «застосування норм права (правозастосовну діяльність) як владно-організаційну діяльність уповноважених державних органів, організацій та посадових осіб, яка здійснюється в процедурно-процесуальному порядку і полягає у реалізації норм права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів з конкретних питань» [12, с. 414]. А. Перепелюк пропонує визначати поняття «правозастосування» через його мету, вказуючи насамперед на реалізацію норм права, яка вже здійснюється шляхом прийняття індивідуально конкретизуючих актів. Тому, на думку автора, «правозастосування – це управлінська, державно владна, організуюча діяльність компетентних суб'єктів права, метою якої є реалізація правових норм шляхом прийняття індивідуально конкретизованих приписів» [13, с. 61]. При цьому в більшості дефініцій автори виходять з того, що суб'єктами правозастосування виступають компетентні суб'єкти права (уповноважені державні органи, організації та посадові особи), а не лише органи держави та їхні посадові особи.

На думку Д. В. Слинько, «правозастосовна діяльність є особливим, владним способом реалізації права, що супроводжується суворим і точним використанням процесу-

ально-процедурних засобів і спрямована на вирішення конкретної юридичної справи. Структура правозастосовної діяльності може бути представлена як її будова, певне розташування і взаємозалежність основних елементів і зв'язків, що забезпечують її цілісність, зберігають властивості і функції» [14, с. 22].

У зв'язку зі встановленими особливостями правозастосовної діяльності слід зазначити, що правовий досвід суб'єктів правозастосування має найважливіше значення, особливо в умовах сучасної держави, коли постає потреба встановлення та реалізації загальних принципів демократії з урахуванням прав людини.

Висновки і пропозиції. Отже, формування відповідних професійних навичок суб'єктів юридичної діяльності має важливе значення у сучасній державі та виконує провідну роль у становленні ефективної реалізації правових приписів, оскільки без залучення наукового потенціалу, методів пізнання оточуючої нас правової дійсності неможливо сформувати та накопичити правовий досвід.

У сучасних умовах розвитку правової системи, не уявляється також можливим функціонування практичних органів та установ, що виконують завдання з охорони правопорядку, без здійснення кадрової роботи, перепідготовки, підвищення кваліфікації, професійного навчання. Однак вирішення зазначених питань окремих, не пов'язаних із юридичною діяльністю аспектом, не сприяє комплексному вивченню проблеми, а також не дозволяє відобразити особливі властивості системи юридичного навчання, спрямувати навчально-виховний процес на вирішення сучасних проблем юридичної практики, на підготовку висококласних фахівців. У реальному житті значна частина юристів, які займаються практичною юридичною діяльністю, бере участь у роботі навчальних та наукових установ, поєднуючи таким чином дві форми діяльності одночасно, і таке поєднання передбачено на законодавчому рівні як можлива професійна поведінка, яка є досить ефективним засобом удосконалення професійної юридичної діяльності.

Список використаної літератури

1. Кулапов В. Л., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. М.: Норма ИНФРА-М, 2011. 486 с.
2. Иеринг Р. Борьба за право. СПб., 1912. 71 с.
3. Гурвич Г. Д. Юридический опыт и плюралистическая философия права. Философия и социология права : Избранные сочинения. СПб. : Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та. 2004. 848 с.
4. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Часть 1. Ярославль: ЯрГУ, 1995. 137 с.
5. Тимофеев А. В. Юридический опыт (проблемы теории и практики) : дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Владимир. юрид. ин-т Федер. службы исполнения наказаний. Ярославль. 2008. 247 с.
6. Теория государства и права: Курс лекций. Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Норма. 2012. 640 с.
7. Толковый словарь русского языка. Под ред. С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведова. М.: Высшая школа, 1997. 944 с.
8. Карташов В. Н. Психологический механизм юридического поведения личности. Ярославль. : ЯрГУ, 2011. 183 с.
9. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. Карташов В. Н. Под ред.: Матузов Н. И. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. 218 с.
10. Кулапова Т. Ю. Правовой (юридический) опыт: понятие и виды. Современное право. 2013. № 6. С. 19-21.
11. Дідич Т. О. Розуміння, творення і реалізація права: діалектика взаємозв'язку. Альманах права. 2011. Вип. 2. С. 91-94.
12. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2010. 252 с.
13. Перепелюк А. Природа правозастосування як елемента правової системи. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2011. № 53. С. 59-62.
14. Слинко Д. В. Основні риси та структура правозастосовної діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2015. Вип.20. С. 22-24.

References

1. Kulapov, V., Malko, A. Theory of State and Law (2011). Moscow: Norma INFRA-M [in Russian].
2. Iering, R. (1912). The Struggle for Law. SPb [in Russian].
3. Gurvich, G. D. (2004). Legal experience and pluralistic philosophy of law. In G. D. Gurvich Philosophy and Sociology of Law. (p.261). SPb. : Publishing House of S.-Petersburg State University [in Russian].
4. Kartashov, V.N. (1995). Introduction to the general theory of the legal system of society. Yaroslavl: YarGu [in Russian].
5. Timofeev, A.V. (2008). Legal experience: problems of theory and practice. Doctor's thesis. Yaroslavl. Vladimir Law Institute of the Federal Penitentiary Service. Russia. [in Russian].
6. Matuzov, N.I., & Malko, A.V. (Eds.) . (2012). Theory of State and Law. Moscow: Norma [in Russian].
7. Ozhegov, S.I., & Shvedova, N.Yu. (Eds.) (1997). Explanatory dictionary of the Russian language. Moscow: Vysshaya Shkola [in Russian].
8. Kartashov, V.N. (2011). The psychological mechanism of personality's legal behavior. Yaroslavl: YarGu [in Russian].
9. Kartashov, V.N., & Matuzov, N.I. (1989). Juridical activity: concept, structure, value. N.I. Matuzov (Ed.). Saratov: Saratov University Publishing House [in Russian].
10. Kulapova, T.Yu. (2013). Legal (juridical) experience: concept and types. Modern law, 6 [in Ukrainian].
11. Didych, T. O. (2011). Comprehension, creation and realization of law: dialectics of correlation. Almanac of law, 2, 91–94. [in Ukrainian].
12. Skakun, O. F. (2010). Theory of law and state. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
13. Perepeliuk, A. (2011). The nature of law-enforcement as an element of a legal system. State and Law. Legal and political science, 53, 61 [in Ukrainian].
14. Slinko, D.V. (2015). Basic features and structure of the law-enforcement activity. The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, 20, 22-24 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.04.2020 р.

И. В. Борщевский, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина
e-mail: tibalt_z@ukr.net

О. Д. Гринь, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина
e-mail: okgrin2010@gmail.com

ПРАВОВОЙ ОПЫТ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Резюме

Научная статья посвящена исследованию теоретических аспектов категории «правовой опыт», которая мало исследована в современной юридической науке, однако чёткое понимание понятия весьма необходимо в силу повышенной научной и практической значимости. Соответствующее освещение нашла также роль правового опыта в юридической деятельности как области применения профессионального труда юристов. Принимая во внимание проведение анализа взаимосвязи и влияния правового опыта на юридическую деятельность, следует заметить отсутствие в современной общетеоретической юриспруденции научных разработок по этой проблеме. На основании изучения специальной литературы, а также зарубежного опыта сформулированы предложения по совершенствованию отдельных видов юридической деятельности, а также получения соответствующих профессиональных навыков, которые играют большое значение в осуществлении юридической деятельности в целом.

Ключевые слова: правовой опыт, юридическая деятельность, юридическая практика, правотворческая деятельность, правозащитная деятельность.

